

Héber szavak átírása

Biró Tamás, 2019. december

Egy feladat és annak sokféle megoldása

Gyakori, hogy héber szavakat, neveket a latin (magyar) ábécé betűivel – esetleg további diakritikus jelekkel – írunk át. Például mert olvasóink egy része nem ismeri a héber betűket, vagy mi vagyunk lusták begépelni ezeket a karaktereket. A feladat első ránézésre egyszerű: úgy írjuk le a héber szót, ahogy azt halljuk. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy messze nem az. Ha végignézzük a mai magyar zsidó szervezetek kiadványait, a Bibliát, a héber nyelvet és a zsidóságot kutatók műveit, az elkészült szakdolgozatokat és doktori disszertációkat, akkor nagy káoszt tapasztalunk. Ha végignézzük az elmúlt évtizedek, az elmúlt két évszázad magyar-zsidó sajtóját, könyveit, akkor azt látjuk, hogy a káosz nem új keletű.

A magyar helyesírási hagyomány szerint a latin betűs írásbeliséggel rendelkező nyelvekből átvett neveket (és idegen szavakat, amíg azok nem honosodnak meg jövevényszóként a magyar nyelvben) a forrásnyelv helyesírása szerint írjuk le.¹ Ezzel szemben a nem latin írásmódú nyelvek – így a héber és a jiddis – szavait átírjuk. Talán az akadémiai helyesírás 11. kiadásával (1984, vö. annak 220. pontjával) függ össze az, hogy az 1980-as évek első felében – egy-két évtizedes előkészítő munka után – több kötet is napvilágot látott, amelyekben az MTA a nem latin ábécét használó nyelvek neveinek írásmódját szabályozta. A héber összefüggésében elvileg a *Keleti nevek magyar helyesírása* c. mű (1981) használandó,² azonban a KNMH által javasolt írásmódot sem a héberrel foglalkozó kutatók, sem a zsidó közösség nem vette át.³

A kétezres évek elején két szisztematikus próbálkozás történt a héber szavak átírásának az egységesítésére.⁴ Az előző évben megalakult *Magyar Hebraisztikai Társaság* (MHT) 2003 elején fogadott el egy szabályzatot,⁵ amely egyből két rendszert is tartalmazott. A *transzliterációs rendszer* célja az, hogy „félreérthetetlenül, hiba nélkül visszaállítható legyen az eredeti íráskép”, azaz a bibliai (tiberiási) héber vokalizált szöveg. Ennek érdekében számos, a magyar ábécében nem szereplő mellékjelet (diakritikus jelet) is bevezet, amelyek nehézkessé teszik a használatát.⁶ A bibliai héber nyelvoktatásban és tudományos publikációkban

¹ Ez számunkra magától értetődő. Azonban szerb nyelven a személyneveket is átírják fonetikusán, így *Shakespeare* nevét *IIIekncup*-nek vagy *Šekspir*-nek írják (Wikipedia, https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerb_nyelv). Más nyelvek beszélői pedig azon lepődnek meg, hogy mi az idegen nyelvekből átvett köznevek írásmódját mennyire gyorsan magyarosítjuk (*nylon* > *nejlon*, *computer* > *komputer* stb.).

² Ligeti Lajos és Terjék József, *Keleti nevek magyar helyesírása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

³ Bányai Viktória és Komoróczy Szonja Ráhel szerint: „(...) szemben [a kötetben különböző keleti nyelvekre vonatkozóan javasolt] (...) átírási rendszerek többségével, a *Keleti nyelvek magyar helyesírásában* kodifikált és a hebraisztika által használt átírási gyakorlat között sosem jött létre igazi konszenzus. A korábbi szabályozás a jiddis nyelv átírásáról egyáltalán nem szól (...)”. Ld. Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila, *Helyesírás*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, p. 262.

⁴ De lásd még pl. Kustár Zoltán, A bibliai héber nevek átírásának szabályai az új protestáns bibliafordításban (1975) és annak most készülő, revideált változatában, *Studia Theologica Debrecinensis* 5.1–2 (2012), pp. 13–34.

⁵ A birtokomban másolatban meglévő kézirat szerint az átírási javaslatot Balogh Katalin, Bányai Viktória, Hack Márta és Xeravits Géza készítette, a dátum 2003. február 14-e. Emlékeim szerint Koltai Kornélia is szerepet vállalt, és az átírási rendszer meg is jelent a *Studia Biblica Athanasiában*. 2003-ban az átírási javaslat folytatásaként egy *névegyeztetési bizottság* létrehozásáról is döntött a Magyar Hebraisztikai Társaság, amely nevek (és más szavak) listáját állította volna össze a szabályzatban lefektetett elvek mentén. Ez a bizottság azonban soha nem ült össze.

⁶ Például a szóvégi néma hé betű jelölése: ^h (felső indexben). Szintén felső indexbe kerül a sva (°) és a kamec katan (°). A félhangzókon *breve* diakritikus jel található: ä, ë, ö. De ē és ê jelöli a szegolt és a ckrét, ha joddal bővül. A szín betű átírása: šz. A tet jelölése ʔ, a dages nélküli tav pedig ʔ. Hasonlóképpen a dages nélkül káf k, és a gimel és dalet betűk esetén is jelezni kell a dages hiányát (ḡ és ḏ). A het betűt egy pont különbözteti meg a hé betűtől: ḥ. A felsoroltakhoz hasonlóan szintén a sémi nyelvészetből származik az ájin átírására javasolt karakter is: ʕ.

(„amennyiben a szerző jónak látja”) ajánlják használni. Ezzel szemben a *transzkripció rendszer* az izraeli kiejtést tekinti kiindulási pontnak, nem törekszik a héber ortográfia pontos visszaadására, és csupán a magyar billentyűzeten is megtalálható karaktereket használja. Mindkét rendszer szabályozása számos olyan kérdésre is kitér, mint a *dages forte* (geminálódás) jelölése, a névelők és előljárók írásmódja (pl. *Hagada le-lél ha-simurim*) vagy a rövidítések latinbetűsítése (z”l, *Rambam*).

Egy évvel később jelent meg az Osiris Helyesírás (OH),⁷ amelyben a héber és jiddis átírásáról szóló, igen alapos részt (pp. 261–267) Bányai Viktória és Komoróczy Szonja készítette, részben az MHT szabályzatának logikáját követve, részben attól eltérve. Az OH már négy héber és két jiddis átírási rendszert tartalmaz. Az OH héber „filológiai” átírása az MHT transliterációjával azonos funkciót tölt be, de annál egyszerűbb, a „visszaírhatóság” kritériumának csak részben felel meg. Az OH „izraelies” átírási rendszere viszont nagyon közel áll az MHT transzkripció rendszeréhez. Emellett az OH tartalmaz még egy átírási rendszert az askenázi kiejtés visszaadására, valamint közöl egy „nemzetközi” (angolos) átírást is, az *Encyclopaedia Judaica* alapján. Ezt követően a jiddis átírására javasol egy „magyaros” rendszert, és közli a YIVO standard átírási rendszerét. Végül jó néhány további kérdésre kitér ez a szabályzat is, például a névelők, előljárószók, rövidítések, szösszevonások írására, valamint a magyarban és más nyelvekben már bevett szavak írásképeinek a megőrzésére. Fontos még kiemelni, hogy – a héber és jiddis szavak átírására vonatkozó szabályzat mellett – az OH szöszedete nagyságrendekkel több héber is jiddis eredetű szót (és általában a zsidó valláshoz, kultúrához kapcsolódó kifejezést) tartalmaz, mint a korábbi helyesírási szótárak.

Aki a fenti átírási rendszerek egyikét sem alkalmazza szisztematikusan, az manapság vagy „érzésre” írja át a szavakat, vagy valamely más rendszert használ. Sok szakdolgozat szerzője követi az *Encyclopaedia Judaica* átírási rendszerét (lényegében az OH „nemzetközi” rendszerét), amely bár angolos (például a sin betű jelölésére a *sh* betűkombinációt használja), de viszonylag jól használható, egyértelmű, és kevés mellékjel begépelését igényli (a het betűt *h*-vel jelöli). A régebbi, németes írásmód (például *sch* a sin betű jelölésére, amely *Schalom Asch* jiddis író nevének átírásában ma is él) már háttérbe szorult, egyedül az erős [h] hangot jelölő *ch* kettősbetű (vö. a magyar *technika* szóval) gyakori még mindig.⁸

Szakdolgozat (vagy egyéb dolgozat) írásakor döntsük el, melyik átírási rendszert fogjuk használni. Hacsak nem szól érv egy sajátos átírási rendszer mellett, érdemes egy bevett rendszert – például az OH egyik rendszerét – használni. A szakdolgozat bevezetőjében mindenképp említsük meg, hogyan fogjuk a héber szavakat átírni, és egy bevett rendszer jól védhető döntés. Speciális esetekben, témavezetőnk útmutatása alapján, a bevezető fejezetben mutassuk be az általunk kidolgozott és megindokolt átírási rendszert.

A szituáció elemzése

Számos szituáció képzelhető el, amikor héber neveket vagy más szavakat írunk le a dolgozatunkban. Ahhoz, hogy eldöntsük, milyen átírási rendszert használjunk, előbb a konkrét szituációt kell elemeznünk, majd bizonyos szempontok figyelembevételével kell döntenünk. Most a szituáció elemzéséről lesz szó, utána pedig a végiggondolandó szempontokról.

⁷ Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila, *Helyesírás*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

⁸ De a tendencia itt is csökkenő. Mivel manapság erősebb az angol kulturális hatása Magyarországon, mint a németé, ezért a *ch* látványa sokakban a [cs] hangot idézi fel, nem az erős [h] hangot. Például a *chanukka* szókép [csanukka]-ként is kiolvasható, és ezt elkerülendő, egyre többen használják a *h* betűt az erős [h] jelölésére is: *hanuka* vagy *hanukka*. Ez az írásmód a magyar nyelvben már nem idegen, hanem jövevényszónak számító szavakban (*haver*, *haszid*) régóta bevett. A közelmúltban a Habad (Chabad, Ḥabad) is áttért a *ch*-s írásmódról a *h* (!) használatára a naptárában.

Legelőször azt határozzuk meg, hogy ki (vagy kik) az olvasóink. Tud héberül, vagy nem? Ha tud héberül, akkor vajon ismeri az általunk megjelenítendő szót, fogalmat, nevet? Ha igen, akkor mi kell ahhoz, hogy megértse, miről vagy kiről írunk? Érteni fogja, akármilyen formában is írom azt le: *jóm ha-kkippurim*, *jom ha-kippurim*, *jom hakkippurim*, *jom hakipurim* stb. Ugyanakkor megakasztja az olvasást, az olvasó meglepődik, elgondolkodik, ha nem úgy szerepel a szó, ahogy ő azt megszokta, ahogy ő azt tőlem várja.

Avagy az olvasó tud héberül, de nem ismeri az átírandó szót, és tőlünk szeretné megtudni, az átírásból visszafejteni az eredeti kiejtést és/vagy írásképet? Mennyire igényli részletesen az eredeti írásképet: vajon tőlünk szeretné megtudni a vokalizáció legapróbb finomságait, vagy az nem izgatja őt? Érdeklí, hogy a szóban tet vagy táv, kof vagy kaf betű van? Tud-e annyira héberül, hogy egy egyszerű, részleteket nem visszaadó átírásból is megérti a szó szerkezetét, eredeti helyesírását? Ha nagy egzaktsággal adom vissza az eredeti kiejtést és írásképet, akkor vajon a sok diakritikus jel nem zavarja az olvasást?

Ha viszont feltételezett olvasónk nem tud héberül, akkor nem releváns neki az eredeti ortográfia. Egyes jelek félre is vezethetik őt, mint a szóvégi néma hé betű jelölésére az MHT transliterációs rendszere által javasolt ^h szimbólum. Ugyanakkor valószínűleg tőlünk szeretné megtudni, megtanulni a helyes (helyesnek gondolt) kiejtést. Vajon reális az átírás révén a pontos kiejtést visszaadni? Nyilvánvaló, hogy egy héberül nem beszélő olvasó nem fogja az átírásból reprodukálni a született izraeli kiejtését. De mennyire legyen közel hozzá? Avagy csak az a cél, hogy az olvasó követni tudja a gondolatmenetünket a számára halandzsának ható kifejezésekkel együtt? Ebben az esetben, *ad absurdum*, az is megfelelne, ha a héber szó minden egyes előfordulása alkalmával egy szimbólumot (például ♠ vagy ♣ jelet) szúrnánk be?

Ha a feltételezett olvasó tud héberül, akkor használhatunk héber betűket is. Sőt, sokan kimondottan jónak tartják, ha a szövegben minél több héber betű szerepel: יום הכיפורים. Vagy akár vokalizációval: יום הכפּוּרִים. De van egy határ, túl sok héber betű már nehezzé teszi a szöveg olvasását, és a magyar ragokkal való ellátásuk sem egyszerű. Ráadásul a legtöbb esetben olvasóink között egyszerre lesznek héberül jól tudók, héberül alig tudók és héberül nem tudók is.

Vannak témák, amelyek tárgyalásakor kimondottan a hangtani finomságokon van a hangsúly. (Miben különbözik az askenázi és a szfaradi kiejtés? Miben különbözik a galíciai és a litvániai askenázi kiejtés? Hogyan változott a bibliai héber kiejtése a valódi bibliai kor és a maszoréták kora között?) Ilyen esetekben a hangtani finomságok visszaadására egy speciális rendszert érdemes használni: például, de nem feltétlenül, a nemzetközi fonetikai ábécé (IPA) jeleit. A legtöbb esetben azonban nem hangtani témákról írunk. Egy ünnep, egy kegytárgy, egy középkori költő nevének, egy ima vagy könyv címének pontos kiejtése évszázadonként és országonként változott, és elegendő egy megközelítő kiejtés visszaadása.

Milyen kiejtést akarunk visszaadni?

A bibliai (maszoretikus) héber transliterációja egyszerű, mert a vokalizáció pontosan meg van határozva. Grafémáról grafémára (betűről betűre, magánhangzójelről magánhangzójelre) haladva át lehet írni egy táblázat alapján a szavakat. Ha viszont nem a leírt, hanem a kiejtett nyelv az átírás alapja – például a modern izraeli vagy az askenázi héber esetén –, akkor kérdések merülnek fel.

Először is eldöntendő, hogy a saját kiejtésemet adnám-e vissza, vagy valamilyen más kiejtést. A magyar helyesírásról, amelynek első alapelve a kiejtés szerinti írásmód, azt gondoljuk, hogy tükrözni képes saját nyelvhasználatunkat. Ha azt mondom, hogy [fö]lött], azt is írom, hogy *fö]lött*, de ha azt mondom, hogy [fe]lett], akkor azt is írom, hogy *fe]lett*. Vagy mégsem? Vannak, akik írásban mindig a *fe]lett* alakot használják, bármit mondjanak is, mert azt hivatalosabbnak érzik. (Vagy éppen a *fö]lött* alakot használják, mert „a magyar

amúgy egy mekegő nyelv”). Egy másik példa: azt mondom, hogy [szöllő], de úgy írom, hogy *szőlő*. Aki nem a pesti köznyelvet beszéli, hanem egy dialektust, az különösen gyakran ír mást, mint amit mond.

Ennek ellenére érvelhetünk úgy, hogy az átírás tükrözze a szerző saját kiejtését, amely egyúttal a szerző identitását is megjeleníti. Ha én Ézsaiás (protestáns szóhasználat) = Izajás (katolikus szóhasználat) próféta nevét [Jesája] alakban ejtem, hosszú, magyaros [á] hanggal és rövid, kerek [a] hanggal, akkor *Jesája* alakban is írom át. Ezzel szemben, ha izraeliesen [Jesájá] alakban ejtem ki (rövid, de kerekítetlen, [á]-szerű utolsó magánhangzóval), akkor esetleg indokolt az ékezet a szó végén: *Jesájá* (de lásd erről az alábbiakban írtakat is). A *halakhikus* / *halákhikus* írásmódja ingadozik nálam, mert a kiejtésem is ingadozik.

Ha a kiejtésemben az adott héber szó a magyar nyelv hangrendszeréhez (fonémakészletéhez) idomult már, akkor leírása viszonylag egyszerű a magyar fonémakészlet lejegyzésére kialakított magyar ábécé segítségével. Ha azonban a kiejtésem kisebb-nagyobb mértékben idegen, például erős [h] és rövid [á] hangokat ejtek, akkor a lejegyzése nehezebb.

Két (nem feltétlenül eltérő eredményre vezető) stratégia használható. Az egyik szerint azt a magyar hangot keresem meg, amelyet a legközelebbinek érzek az idegen hanghoz. Így az erős [h]-hoz a legközelebbi hang a magyar fonémakészletben a [h] hang, tehát az átírásban *h* betűt használhatok. A rövid [á] hanghoz legközelebb vagy a hasonló hangzású, de hosszú *á*, vagy a kicsit más hangzású, de hasonlóan rövid *a* esik. Az olvasó akkor kerül legközelebb a kívánt kiejtéshez, ha az idegen hanghoz legközelebbi magyar hangot ejti ki⁹ – legalábbis erre a feltevésre épít az első stratégia. A második stratégia, ezzel szemben, azt a vizuális hatást keresi, amelyet az olvasó úgy olvas ki, ahogy én azt szeretném. Korábbi generációkban, amikor még a német kultúrkörhöz tartoztunk, a *ch* betűkombinációról egyértelműen az erős [h] hang jutott az olvasó eszébe, hiába nem része az a magyar helyesírásnak. Ugyanígy az *a* betűt egy idegen szóban sokan automatikusan rövid [á] hangnak ejtik ki, mivel tudják, érzik, a magyar (kerekített) [a] hang ritka a világ nyelveiben. Az *s* betűt, hasonló okokból, sokan [sz]-ként ejtik ki idegennek kinéző szavakban, és ezt elkerülendő terjedt el magyar átíráson belül is az *sh*, *sch* és az *š* használata.

Egy másik érvelés szerint az én magyaros, nem héber anyanyelvi kiejtésem rossz, nem lehet az átírás kiindulási pontja. Ebben az esetben mi az a kiejtés, amelyet tükrözni szeretnénk? A művelt modern héber vagy annak kevésbé formális (hétköznapi, „utcai”) változata? Egy mesterséges „akadémia” kiejtés vagy az arab országokból bevándorló alsóbb társadalmi rétegek kiejtése? A bibliai héber tudományos körökben vagy teológiai körökben elterjedt egyik kiejtése? A hagyományos askenázi kiejtés (azon belül: németországi, hollandiai, galíciai, litvániai, magyar ortodox, magyar neológ...)? Esetleg a szfaradi vagy jemeni kiejtés? A tiberiási maszoréták feltételezhető kiejtése? A nyelvészek által rekonstruált valamelyik ókori kiejtés?

Bárhogy is döntünk, ebben az esetben is az idegen kiejtést, annak hangrendszerét kell többé-kevésbé leképezni a magyar hangrendszerre, az azt tükröző magyar betűkészletre; vagy egyéb olyan jelekre, amelyeket az olvasó megért. A fenti két stratégia ismét használható. Mit ért meg az olvasó? A hatterétől függ. Ha németes műveltséggel rendelkezik, megérti, hogy a *ch* erős [h] hangot jelöl. De más hangokra asszociál, ha franciás vagy angolos műveltséggel rendelkezik. Ha járatos a sémi nyelvészetben, akkor ismerősek a *š* és a *š* karakterek. Ha általános nyelvészeti háttere van, akkor a *š* vagy *ʃ*, *ð* és *θ* fonetikai jeleket érti meg. És mindeközben ne veszítsük szem elől saját kényelmi szempontjainkat – a könnyű gépelhetőséget – sem.

---

⁹ Egy további csavar is van a történetben. Az, hogy adott hanghoz a fonémakészletem mely eleme esik a legközelebb, erősen szubjektív. A *svá* hangot (IPA: [ɔ], az angol talán leggyakoribb magánhangzója) csak a magyar anyanyelvű beszélők érzik az [ö] hanghoz közelinek, más nyelvek beszélői nem. Előbbit kerekítetlen, utóbbit kerekített ajkakkal ejtjük, előbbinél a nyelv a száj közepénél van, utóbbinál a nyelvet előre toljuk. Ezért a *töfilin*, *Söma*, *Löcho dajdi* stb. írásmódok nyelvészeti szempontból meglepőek, az *e* betű indokoltabb lenne. De a magyar fül [ö] hanggal közelíti a [ɔ]-t.

Végezetül ne felejtsük el, hogy számos név (és más szó) valamilyen, a hébertől eltávolodott alakban bevett jövevényszóvá vált a magyar nyelvben: *Ábrahám, Jákob, Mózes, behemót, haver, majré...* Ha nem is a köznyelvben, de a zsidó valláshoz kapcsolódó szakszókincs része lett sok további szó: *samesz, sakter, sábesz...* Szintén nem kiejtés szerint írjuk át azokat a neveket, amelyek latin betűs írásmódja a hazai vagy nemzetközi szakirodalomban rögzültek, gyakran az illető beleegyezésével: *Gershon Scholem, Jacob Katz...*

Konzisztencia

Bárhogy is döntünk az átírási rendszer tekintetében, legyünk konzisztensek egy dolgozaton, tanulmányon, könyvön belül. A konzisztenciát nagyra értékeli a tudományos közösség, annak hiányát a szakma – egyetemi kontextusban a dolgozat bírálója – szóvá teheti. Ezen túl praktikus okok is szólhatnak a konzisztens írásmód mellett: ha a témában (vagy a héber nyelvben) kevésbé járatos olvasó hol ilyen, hol olyan alakban találkozik egy-egy szóval, névvel, felmerülhet benne, hogy ugyanarról van-e szó, vagy másról. Vajon *ros ha-sana* és *raus hasónó* ugyanaz az ünnep-e, vajon *Júda* és *Jehuda* ugyanaz a személy-e, vajon a *tefillin* és a *tfilin* ugyanaz a kegytárgy-e. A konzisztens átírás ezért az érthetőséget is szolgálja.

Több „szintje” van a konzisztenciának. Minimálisan egy-egy név, egy-egy szó konzisztens írásmódja várható el a szerzőtől. Második lépésben egy-egy nyelvtani jelenség konzisztens írásmódja kívánatos. Ha az egyik név esetén *q* betűvel írom át a kof betűt, akkor a másik név esetén is így járjak el. Ha az egyik ünnep nevében kötőjel nélkül kapcsolom össze a névelőt az azt követő szóval, akkor a másik ünnep esetén is tegyek így. Általánosabban, ha a gimel esetén különbséget teszek a dages lenével ellátott és a dages nélküli szavak átírása között, akkor a dalet esetén is különbséget kell tennem. Még magasabb szinten: ha itt filológiai pontossággal írok át egy szót, akkor érthetetlen, hogy ott miért csak körülbelül adom vissza a kiejtést.

Kivétel ez alól, ha az inkonzisztenciának jól védhető oka van. Én magam egyfajta írásmódot használok, de ha idézek másoktól, megőrizhetem az ő írásmódjaikat. Ebben az esetben az inkonzisztencia is jelzi, hogy mi származik tőlem, és mi idézet. Más esetekben előfordulhat, hogy egy vizsgált bibliai idézetet filológiai pontossággal kell visszaadni, hogy az érvelés érthető legyen, de a bibliai idézetet elemző talmudi rabbik neve esetén elegendő a transzkripció (sőt, a transliteráció sok diakritikus jele még zavarhatja is az olvasást). Egy nyelvészeti tanulmányban a kiejtést az IPA fonetikai ábécével adjuk vissza (szögletes zárójelben), de a bibliai héber szavak írásmódját a maszoréták ortográfiáját tükröző filológiai átírással. Egy szakdolgozat bevezetőjében mindig érdemes az átírási rendszer tudatos inkonzisztenciáját is megindokolni.

A konzisztenciára törekedni lehet nem csupán egyetlen cikkben, tanulmányon belül, de azon túl is. Sok szerkesztő ügyel arra, hogy tanulmánykötete vagy folyóirata egységes átírási rendszert használjon. Mások szabad kezét adnak a szerzőknek, mivel az átírási rendszer éppúgy a szerző személyiségéhez tartozik, identitásának tükré, mint a szóválasztás vagy a stílus.¹⁰ Egy-egy szerző életművében is változhat az évek során (szándékoltan vagy akaratlanul) az átírási rendszer, máskor éppen az átírási rendszer megválasztásával akar a szerző itt vagy ott valamit kifejezni. Viszont egy könyvtári katalógus megtervezésekor nagyon fontos a pontos átírási rendszer kidolgozása (a felhasználók szempontjainak a figyelembevételével), különben az összevissza felvitt adatokat nehéz vagy lehetetlen lesz kikeresni az adatbázisból.

---

¹⁰ A *Szombat* c. folyóirat impresszuma a következőt tartalmazza: „A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.” (Az online kiadásban itt: <https://www.szombat.org/impresszum>.) Én a magam részéről támogatom ezt a szerkesztői megközelítést, de a magyarországi tudományos közösség egyértelműen az egységesítés híve.

A magyar helyesírási hagyomány

A helyesírási hagyomány nem a nemzeti konzervativizmusról szól, az írásmód egységesítésének célja az olvashatóság: a megszokott szóképet agyunk gyorsabban értelmezi. Egy magyar nyelvű szövegből kiugrik az, ami vizuálisan szokatlan, bár erősen szubjektív kérdés, hogy mi szokatlan. Az elhunytak neve után kitett héber ל"י ('legyen emléke áldássá') rövidítést magyarul z"l-ként visszaadni nagyon furcsa annak, aki nem tud héberül, de bevett gyakorlat a zsidó vallási életben járatos magyar anyanyelvűek körében. Mégis, ha szélesebb olvasóközönségnek írunk, és valamiért meg akarjuk őrizni ezt a magyarban ismeretlen nyelvi jelenséget, akkor érdemes a z.l. írásmódot követni. Ide sorolható a magyar helyesírási hagyománytól idegen *ch* kettősbetű használata is. A filológiai precíz transliterációs rendszerek viszont tudatosan keltik az idegenség érzetét: a sok diakritikus jel vizuálisan is kiugrasztja az átírt szót a szövegekörnyezetéből, jelezve, hogy itt idegen alakról (nem pedig a magyar nyelvben meghonosodott alakról) van szó.

A transzkripció kétélű fegyver. Van, aki szóban is idegen akcentussal artikulálja az idegen szavakat, más viszont magyarítja azokat. A hallgató az előbbit erőltetettnek, mesterkéltnek érezheti, és azt gondolhatja, hogy a beszélő az idegennyelv-tudását fitogtatja, vagy pozicionálja magát. Egy másik hallgató viszont az utóbbi kiejtést fogja tanulatlanak, „bunkónak” értékelni. Hasonló történhet az átírás során is. Ha az átírás például nagyon sok ékezetes betűt használ (*Jesájá, ros hájáná, Izráél*), az mind a fül, mind a szem számára idegennek, izraeliesnek (vagy éppen izraelieskedőnek) tűnik. A szerző és az olvasó személyétől függ, hogy ennek az „idegenségnek” az adott kontextusban pozitív vagy negatív-e a felhangja.

A magyar helyesírási hagyománnyal kapcsolatban még néhány (véletlenszerű) megjegyzés:

(a) Az ékezetek a magyar magánhangzók felett egyszerre jelölnek minőségbeli és mennyiségbeli különbséget. Az [i] és az [í], az [u] és az [ú], az [ü] és az [ű] hangok szinte csak hosszúságban térnek el egymástól. Az [o] és az [ó], ill. az [ö] és az [ő] esetén az anyanyelvi beszélők elsősorban hosszúságbeli különbségről tudnak, de ha jobban odafigyelünk, hallhatjuk, hogy kicsit másképp ejtjük őket (az ajakkerekítés erősebb a hosszú magánhangzónál). Ezzel szemben az [a] és [á], ill. az [e] és [é] hangok kapcsán a kiejtésbeli (minőségi) különbség a látványosabb, de valójában hosszúságbeli különbség is van. A magyarból hiányzik az [à] és az [é] rövid párja, amely a (modern) héberben és sok más nyelvben is megvan.

Vajon ezeket hogyan jelöljük? A legtöbb magyar anyanyelvű beszélő az ékezetes *á* és *é* betűket fogja használni, hogy az izraeli kiejtésre jellemző, a magyar [a] és [e] hangoktól eltérő minőséget jelezzék (például *Jesájá, sábat, tisá be-áv, ros hájáná, hászkálá*). Azonban az Osiris Helyesírás szerzői úgy érvelnek (p. 263), hogy az [a] és az [á], ill. az [e] és az [é] „között a magyarban a hosszúság az elsődleges megkülönböztető jegy” (vagyis az ékezet elsősorban a magánhangzó hosszúságát, nem pedig a megváltozott minőségét jelzi), ezért a rövid, de kerekítetlen [à] hangot ékezet nélküli *a* betűvel javasolja jelölni. És valóban, a héberül nem tudó, de idegen nyelvekkel már találkozott magyar olvasó az idegen szóban látott *a* betűt kevésbé fogja „magyarosan” ejteni, de ha a betűn ékezet is van, akkor az *á*-t már magyarosan, hosszan ejtheti.

(b) A magyar helyesírási hagyomány kis kezdőbetűvel írja a hónapok és az ünnepek neveit (*február, karácsony, március 15-e*). Ennek megfelelően kis kezdőbetűvel kell(ene) írunk a héber hónapok és zsidó ünnepek neveit is (*tevet, savuot, tu bi-svat*).

(c) A magyar helyesírási szabályzat szerint könyvek és más művek címét kis kezdőbetűvel írjuk, kivéve, ha a mű címe tulajdonnevet tartalmaz (*Egri csillagok, de A Pál utcai fiúk*). Ugyanezt kell(ene) alkalmaznunk héber címek esetén is: *Sulhan arukh, Talmud bavli, Hatam sofer* (de személynévként: *Hatam Szofer*). Viszont tulajdonnevet vagy más mű címét tartalmazza: *Magen Avraham, Misne Tora, Kicur Sulhan arukh*.

További olvasnivaló: az *Írás és Nyelv* blogon (<https://irasnyelv.blogspot.com/>) remélhetőleg idővel.